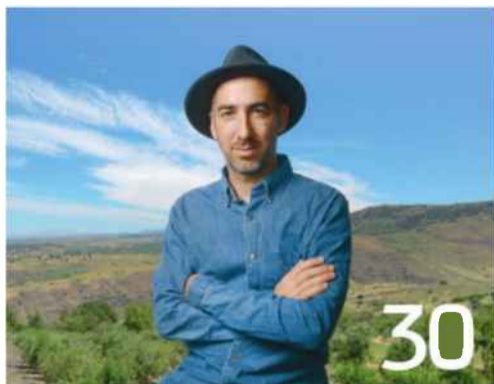

30 מדעי הבדידות

למה השתגענו בסגר ולמה כל־כך קשה לנו לברז? חוקר המוח יוחאי עתריה מסביר | דרור פויר

דרור פויר | צילום: איל יצהר

תשכחו מכל מה שסיפרו לכם חוקרי המוח אי אפשר להעלות תודעה אנושית למחשב

שיחה תזזיתית ומרתקת עם הפילוסוף וחוקר המוח פרופ' יוחאי עתריה, שמתחילה בנבכי המחשב, עוברת בשואה ובשבי ונגמרת בחרדה מהסגר

התודעה האנושית למחשב ובטח לא להוריד אותה לארס אחר. ולא בגלל מכשולים טכניים, אלא בזכות התכונה המהותית ביותר של האדם: היותו גוף שפועל בעולם ונאחז בו. זה לא רק ריוח על כוח חישוב, כמובן. במהותו, זה ויכוח בין שתי גישות פילוסופיות וראיות עולם הפוכות, והכול מתחיל בדקארט. "ברגע שהמילה הראשונה בחשיבותה בחשיבה ובתרבות המערבית היא 'אני', ועוזב מה שבא אחר כך – משם נגזר הכול", אומר עתריה, "האני במרכז, הרדיפה אחר האושר וכו'. גם הסולידריות באה מהמקום של האני. אבל כשהאני במרכז, מגיעים גם התלישות והניהיליזם וחוסר המשמעות. "אני לא מאשים את דקארט בשואה, כן? אבל המחנות הם לא תוצאה מקרית של תרבות המערב. גם היטלר וגם הקומוניזם הציעו חזרה מהבידוד של האני אל ההמון, להפוך אותו לחלק ממהו גדול יותר. הלכו נגד הסולפיסיזם הזה".

זו לא הפעם היחידה שנבצע קפיצות נחשונות כאלה בשיחה. שיחת היום הארוכה והמענגת עם עתריה, המתגורר במושב מעלה גמלא ברמת הגולן, שנמשכה שעות והסתיימה מוקדם מדי, התגלגלה והתערפלה וקפצה מנושא לנושא, בהתאמה לטענה המרכזית של הספר: שאין מרכז במות, או במקום אחר, שבו שוכנים "האני" והתודעה. כמו שהמוח קופץ ממחשבה למחשבה וצריך לעצור אותו בחוסר הצלחה, כך היינו שנינו בשיחה הזו, שעכשיו אנסה להכניס למסגרת.

"כשהעוגן אובד מגיע הטידוף"

"אתה תופס אותי בטידוף של מחשבות?", הוא אומר לי ישר בתחילת השיחה.

זה הזמן דבי טוב לתפוס בנאדם!

"אבל מה זה בכלל לתפוס? מישהו תופס משהו

אנחנו תמיד חושבים על העולם כמונחים של הטכנולוגיה המתקרמת ביותר", אומר פרופ' יוחאי עתריה. "כשזה היה שיען – העולם כולו היה שיען; גוף האדם היה כמוכונה, אלוהים היה שיען ולכל דבר היו מנגנון מכני, איזונים וגלגלי שיניים. היום זה המחשב, אז אנחנו חושבים שהאדם הוא מחשב: יש לו לוח אם ומרכז בקרה, התודעה היא בסך הכול יכולת חישוב ואנחנו לא יותר מכלל הפונקציות שהמוח מסוגל לבצע".

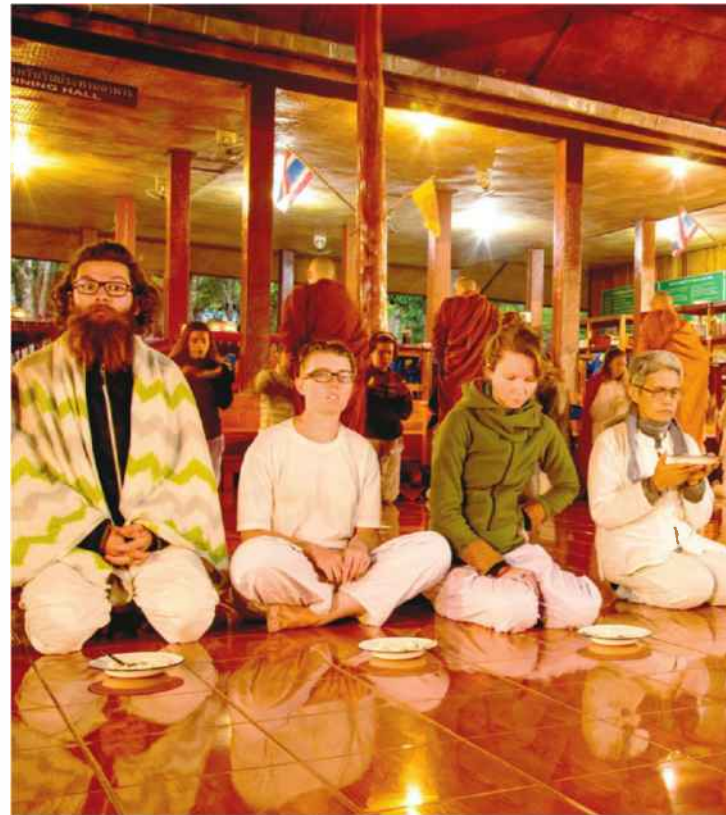
אבל למעשה, הוא טוען, "אין שום הוכחה לזה שהאני נמצא בתוך המוח. מה שבאמת יש זה שכל חקר המוח לא התקדם תיאורטית מילימטר מאז דקארט של המאה ה-17 ומהמשפט 'אני חושב משמע אני קיים'. כל מה שחקר המוח עושה זה לחפש את האני בתוך הפעילות המוחית. הם לא מצאו, והם גם לא ימצאו אותו, מהסיבה הפשוטה שאין מה למצוא".

"לא על המוח לבדו", ספרו של עתריה, שיצא בהוצאת מאגנס לפני כשנה, נכנס חזיתית בגישה המדעית הנפוצה בקרב חוקרי המוח, שלפיה הכול – העולם, החוויות והזיכרונות – הוא בסך הכול פעילות מוחית, ואם רק נבין איפה בדיוק זה קורה ואיך, ואם רק נצליח לייצר מחשבים חזקים מספיק, נוכל ללא ספק להעלות את התודעה האנושית כקובץ אל תוך המחשב, לגבות אותה ואף להוריד אותה אל תוך גוף אחר – צעיר, בריא ויפה יותר מן הסתם.

הספר יצא כבר לפני שנה, אבל האמת שנרלקתי עליו במהלך הסגר הארוך והבידוד של הגל הראשון. ספר העיון המרתק הזה הוא לא רק ניסיון (מוצלח) לפרק אחת לאחת את הטענות של חובבי האדם כמחשב, הוא הרבה יותר מזה: הוא ספר על מקומו של האדם בעולם, ביומיום.

לעולם לא נצליח, טוען עתריה, להעלות את

מלמעלה עם כיוון השעון: אדם במהלך הסגר, מתרגלי מדיטציה, וחיילים אמריקאים חוזרים מהשבי בוויטנאם.
 "הניתוק אצל השבוי לא שונה מזה של מתרגל המדיטציה. בשני המקרים חותכים לך את חבל הטבור שמחבר אותך לעולם"

"אם הבידוד בקורונה הראה משהו, זה שאנחנו קודם כול חיה חברתית. מחוברים ברשת של קורים לאנשים אחרים. שכלית, רגשית, אנחנו צריכים את הגירוי, שיקשיבו לנו. האני מתחיל מבחוק"

לפילוסופיה של המרע ואת הפוסט־דוקטורט השלים במחלקה לנורוביולוגיה במכון ויצמן. הוא ממשיך לתאר בפניי את תאוריית האחיזה שלו: "הייתי עם הילדים שלי בים. מכיר את זה שאתה שם את הרגל על סלע רטוב ומחפש אחיזה? מכיר את העונג במשחק כדורסל שהכדור 'נרבק' לך ליד? לא רק אני אחוז בעולם, העולם אחוז בי. 'ואם נחזור לקורונה, אז מה קורה בבידוד - העולם בורח ואני מנסה לאחוז. וזה התקף חרדה: הניסיון לאחוז בלי להצליח. הניסיון לאחוז באנשים שכורחים ממך, זו הכרירות. כשאני אחוז במשהו והוא לא עוכר, כשהכביש חלק ואני לא מצליח להשתלט - אני מאבד אחיזה בעולם, זה מקור החרדה. ומה עושים אנשים בשבי? גם מנסים לאחוז בזיכרונות, בגוף. אחד מהם אומר בספר, 'אני מציק לסוהר כדי שיבוא להרביץ לי ואוכל להרגיש את הגוף שלי'."

בוא נדבר על מה שעברנו כולנו. האם הבידוד ישפיע עלינו, כפרטים? כקולקטיב?

"אני חושב שקצת מופרז לדבר על טראומה בהקשר שלנו, אבל בוא נדבר על הזום. עמנואל לוינס אמר שהמבט של האחר לעולם לא יוכל למצוא אותי דרך המסך. ומרטין היידגר לפניו טען שהמצלמה יוצרת 'מצב' שבו הכול קרוב לאינטרף ורחוק לאינטרף."

"אני נוגע בפנים שלך על המסך (הוא באמת נוגע), ובכל זאת אתה הכי רחוק ממני שיכול להיות. במוכן הזה, מסך לא שובר בידוד. מה שכן יש בבידוד, זו החרדה. בידוד זה הזמן שבו אנו חווים את הזמן. זו החוויה המרכזית בבידוד, להרגיש את הזמן עצמו. הרי מה שאנחנו עושים כל הזמן זה להימלט מהחוויה של הזמן, להימלט מלחות את הרגע."

איך חוזרים מהחרדה הזאת לחיים?

"יש חרדה כשמנתקים אותך מהחיים, ויש גם חרדה כשמחברים אותך מחדש."

כמו מה שקורה לשבויים בספר שלך לאחר השחרור מהשבי.

"אפשר לראות את זה גם אצל חיילים שחוזרים הביתה ממלחמה. הם לא מכינים מה הם רואים. אנשים יושבים

אנחנו חושבים על זה כמושגים של 'יש איזה משהו, אובייקט או רעיון, תוכן, שצריך לתפוס'. אבל לא! התפיסה היא תהליך של חשיפה. 'אני לא יודע מה אני חושב עד שאני כותב, אין לי עמדה על שום דבר. היד שלי מספרת לי מה אני חושב. אני צריך לקרוא מה כתבתי כדי לדעת מה העמדה שלי. האצבעות כתבו את הספר הזה, לא הראש. 'רוב הזמן אנחנו פועלים באופן אוטומטי', הוא מוסיף. 'הרי כשאנחנו חושבים זה הזמן שאנחנו נופלים מהאופניים או מחטיאים בכדורסל, הרבה פעמים הגוף פשוט יודע מה לעשות'."

מה שהרביק אותי לספר של עתריה בימי הקורונה היו החלקים שבהם הוא מציג מחקר שעשה על שתי קבוצות שהרבר שמחבר ביניהן הוא שהייה בבידוד ארוך: פרויי שבי ומתרגלי מדיטציה. לשבת בבית, בנייתוק מהעולם, ולקרוא עדויות של אנשים שנותקו מהעולם - בלי להשוות - הייתה חוויה חזקה למדי.

אני שואל את עתריה מה אפשר ללמוד מחוויות הבידוד שעברו השבויים ומתרגלי המדיטציה על הבידוד שחווינו בגלל הקורונה ואולי עוד נחווה שוב. 'אני גר במושב ברמת הגולן, אז מה שאתה קורא לו בידוד ומה שאני קורא לו בידוד זה לא אותו דבר. אני רק יכול לתאר לעצמי מה זה בידוד בעיר.

"אבל אם הבידוד הזה הראה משהו, זה היה את המובן מאליו - אנחנו קודם כול חיה חברתית, מחוברים כמו ברשת של קורי עכביש עם אנשים אחרים. שכלית, רגשית, אנחנו צריכים את הגירוי, שיקשיבו לנו, לראות אחרים. האדם לא בנוי לחיות כשחותכים לו את הרבר הזה. האני מתחיל מבחוק, הוא מתחיל עם המבט שלך."

האחר קודם לאני?

"בהחלט. האדם הוא חלק מהעולם; העולם קורא לי לפעולה ואני מגיב. ברוב המקרים אני אפילו לא צריך לקבל החלטות. כשמנתקים אותנו מהעולם, העוגן הולך לאיבוד. השיגעון והטרור מתחילים להגיע. רוב הרברים קורים בתהליך האחיזה בעולם."

"בתהליך של להיות אחוז, נאחו ואחוז, כמו שכתוב בספר. בוא נתעב על זה.

"כשאתה רק, אתה מרגיש דרך הנעל את האחיזה בארמה, כשאתה נוהג אתה מרגיש את הגלגלים על הכביש, כשאתה כותב יש לך אחיזה במקלדת. הכול באחיזה. כשאתה מרים כוס אתה יודע כמה כוח להפעיל ובאיזו זווית להגיע לפה - כולנו מנסים להגיע לאחיזה מקסימלית בעולם. מה זו תודעה - זה הניסיון להגיע לאחיזה המקסימלית הזאת."

"מסך לא שובר בידוד"

עתריה, 38, הוא פרופסור חבר במכללת תל-חי, את הדוקטורט עשה באוניברסיטה העברית בתוכנית

במסעות, אבל אתה עדיין במלחמה. נכנס למקום ומיד מחפש פתח יציאה."

איך בעצם נוצר החיבור בין הטענה שלך, שתודעה אינה יכולת הישובית גרידא, לבין שיחות עם שבויים ומתרגלי מדיטציה?

"היה לי חבר שהיה באחת הסיירות שעבר את אחת מאותן סדנאות שבי. הוא אמר לי את המשפט הבא: אל מה שהגעתי בהודו אחרי שלושה שבועות של שתיקה, בסדרת שבי הגעתי תוך עשרים שניות. פתאום הבנתי משהו - הרי מה עשו לזו? שמו לו שק על הראש ובודדו אותו מהעולם. איך התמודד הבן אדם? נסוג אל עולם מדיטטיבי משלו. הבנתי שהניתוק לא שונה אצל השבוי ואצל מתרגל המדיטציה. התוכנה שלי הייתה שמה שמשותף בשני המקרים הוא שחותכים לך את חבל הטבור שמחבר אותך לעולם."

"מדיטציה עמוקה יכולה להוביל להתקף פסיכוטי, ממש כמו שבי או סמי הזיה. חשבת: אם אני רק פה, בתוך המוח, איך יכול להיות שברגע שמנתקים אותי מהעולם אני מאבד את זה? הסיבה פשוטה: כי כולנו בתוך העולם. בתוך - לא כמו שהכפית בתוך הספל אלא בתוך משהו שאוחז אותי."

אתה טוען שלא תיתכן תודעה במחשב ויוצא נגד הנישה הפסיכולוגיסטית. אתה יכול להסביר לי מה הקשר?

"לא יעזור שום דבר - גם אם ארע עליך הכול, לעולם לא ארע איך זה מרגיש להיות דרוך. יש משהו אינהרנטי ובלתי חדיר. במוכן הזה הסובייקטיביות שלי רדיקלית, בטח אל מול המהפכה הפסיכולוגיסטית שעושה רדוקציה ואומרת: נתייחס אל הבן אדם כאל נתון או סדרה של נתונים במדעי הטבע. 'חוקר מוח לא יסמוך עליך שתאמר מה אתה מרגיש, הוא ירצה לראות מה קורה במוח. הניורונים יספרו סיפור מעניין, אבל הם לעולם לא יגידו לי איך זה מרגיש להיות דרוך עכשיו. לעולם לא'."

בספר אתה שופך קיתונות של אש על ה־fMRI (הדמייה תפקודית של המוח) בדרך להבין את התודעה. אין שם אמת?

"אין. מה מראה לי ה־fMRI? במקסימום, תנועה של מגנטיות באזורים שונים במוח באיחור ניכר ממה שקורה במציאות, ואני מפרש את זה. זה לא צילום של מה שקורה במוח, זו פרשנות סטטיסטית של תהליכי זרימת דם במוח, ולפיה איפה שיש יותר דם יש יותר פעילות. נו, אז מה? אני יכול להראות קורלציה גם לפעילות בקיבה."

אז אתה מבטל את כל זה?

"לא מבטל, רק אומר שה־fMRI לא מספר לנו אמת על האני. מהתחלה לחקר המוח הייתה שאיפה להיות מכונת אמת. הם רוצים שיהיה אפשר לסרוק אותך ולחשוב את המחשבות שלך. מה הסיבה שאפשר לחשוב שיש קשר בין ה־fMRI לבין מה שקורה לך בתודעה? מה, הרנטגן אומר משהו על האופי שלך? ברישום האק"ג אפשר ללמוד משהו על הרגשות שלך? ברור שלא. מה שהוא עושה, בעיקר, זה לספר לך על איך המוח שלך מתנהג כשהוא בתוך ה־fMRI."

"תקלוט משהו אדיר: המשפט הידוע 'אני חושב משמע אני קיים' של רקארט נולד בלילה שבו הוא שהה לבדו בגרמניה, בליל שימורים במהלך פסטיבל מקומי. הוא היה מבודד, היו לו חלומות וסיוטים ורעיונות - ושם נולדת תרבות המערב, כתוצאה של בידוד מהעולם. מה ה־fMRI אומר לזו? כלום, רק משחזר את המצב הקרטזיאני של בידוד מהעולם - כאשר הרבר הכי מרכזי בחיים שלנו הוא שאנחנו חלק מהעולם."